

УДК 331+316.728

ТЕНДЕНЦІЇ СУЧАСНОГО РИНКУ ПРАЦІ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СТАН ЗДОРОВ'Я ЗАЙНЯТОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

І.В. Заюков, к.е.н., доцент

Вінницький національний технічний університет, Вінниця, Україна

Заюков І.В. Тенденції сучасного ринку праці та його вплив на стан здоров'я зайнятого населення України.

Проаналізовані сучасні тенденції на ринку праці України в аспекті їх впливу на стан здоров'я (фізичного, душевного, соціального, економічного) працездатного населення України. Визначено відповідний вплив негативних (позитивних) тенденцій ринку праці не тільки на здоров'я людських ресурсів, але і на соціально-економічні і демографічні процеси в Україні. Запропонована модель впливу трансформаційних процесів ринку праці на здоров'я зайнятого населення, що розглядається, як частина організаційно-економічного механізму самозбереження його здоров'я.

Ключові слова: ринок праці, зайняте населення, здоров'я, прекарізація, безробіття

Заюков И.В. Тенденции современного рынка труда и его влияние на состояние здоровья занятого населения Украины.

Проанализировано современные тенденции на рынке труда в аспекте его влияния на состояние здоровья (физического, душевного, социального, экономического) трудоспособного населения Украины. Определенно влияние негативных (позитивных) тенденций рынка труда не только на здоровье человеческих ресурсов, но и на социально-экономические и демографические процессы в Украине. Предложена модель влияния трансформационных процессов рынка труда на здоровье занятого населения, что рассматривается, как часть организационно-экономического механизма самозбережения его здоровья.

Ключевые слова: рынок труда, занятое население, здоровье, прекарізація, безработица

Zayukov I.V. Current labor market tendencies and their impact on the state of the Ukrainian employed population.

There have been analyzed the current trends in the Ukrainian labor market with regard to their influence on the health state (physical, mental, social, economic) of the employed. Correspondingly, the impact rate of negative (positive) labor market trends both on workers' health and on social and economic, demographic processes taking place in Ukraine has been determined as well. The labor market transformation processes model which impacts the health state of the employed in health to be suggested. This one is regarded as a part of the organizational and economic mechanism for health preservation.

Keywords: labor market, employed population, health, precarization, unemployment

Сучасний стан ринку праці України в цілому характеризується звуженням попиту на роботу силу та недотриманням роботодавцем умов гідної праці. Крім того, спостерігаються інші досить потужні негативні тенденції на ньому, у тому числі це (дані для аналізу взяті на сайті Державної служби статистики України [1]): збільшення навантаження зареєстрованих безробітних на вільні робочі місця (в 2015 році порівняно з 2014 роком зросло майже на 40%); зменшення чисельності економічно активного, у тому числі зайнятого населення (в 2015 році порівняно з 2010 роком на 9,1%); зростання рівня безробіття (в 2015 році порівняно з 2010 роком на 0,9 в. п.); зменшення чисельності осіб-платників єдиного соціального внеску, у тому числі за рахунок зменшення середньооблікової кількості штатних працівників (в 2015 році порівняно з 2010 роком на 21,4%) та зменшення реальних доходів населення України (в 2015 році реальна середньомісячна заробітна плата складала порівняно з 2014 роком лише 79,8%). Ці та інші тенденції загострюють демографічну кризу, адже, стрімко зменшується чисельність населення України; зростають масштаби еміграції, у тому числі професійної; збільшується рівень захворюваності і смертності, особливо це стосується – працездатної частини населення, які несуть загрозу розвитку трудового потенціалу, людських ресурсів і поступово знецінюють людський капітал українців. Тому теоретичні дослідження в аспекті виявлення сучасних тенденцій на ринку праці України та їх вплив на стан здоров'я зайнятого населення України набувають актуального значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

В Україні складним міждисциплінарним питанням людського розвитку, у тому числі проблемі впливу сучасних тенденцій ринку праці на якісні складові людського капіталу, а саме – здоров'я трудових ресурсів, присвячені праці вітчизняних вчених О. Амоші, С. Бандура, Д. Богині, А. Вороніної, В. Гейця, І. Гнибіденка, О. Грішнєвої, М. Долішнього, Т. Заяць, О. Ковалю, А. Колота, М. Карлін, Я. Кошуби, І. Кравченко, В. Куценко, Е. Лібанової, Л. Лісогор, В. Новікова, О. Новікової, В. Онікієнка, С. Пирожкова,

У. Садової, Л. Семів, М. Семикіної, В. Стешенко, А. Чухна та ін. Серед закордонних вчених, які досліджували відповідні проблеми, варто виділити таких як: М. Аргайла (M. Argyle), М. Бреннера (M. Brenner), П. Бурдьє (P. Bourdieu), Ф. Гріна (F. Green), Р. Лазаруса (R. Lazarus), Д. Такера (D. Tucker), С. Фолкмана (S. Folcman) та багато інших.

Вчені Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України (О. Грішнова, Е. Лібанова, Л. Лісогор та ін. [2]) вважають, що однією із найгостріших негативних тенденцій для сучасного ринку праці є всі форми неформальної і тіньової зайнятості населення України. Крім того, варто відмітити і збільшення обсягів вимушеної неповної, додаткової або вторинної зайнятості; зменшенням обсягу створення нових робочих місць; низької професійної мобільності трудових ресурсів; зростання безробіття серед молоді, проблеми працевлаштування випускників вищих та професійно-технічних навчальних закладів. Okремо варто відмітити, що вітчизняна модель ринку праці характеризується низькою продуктивністю праці; неефективністю використання людського капіталу; високими рівнями тіньової економіки та в цілому відсутністю комплексної державної стратегії на формування «гідної» праці. Крім того, за даними науковців Національного інституту стратегічних досліджень [3], через неефективну політику держави щодо регулювання ринку праці, відбулось погіршення стану людського капіталу. Особливо, на мою думку, це стосується такої його важливої складової як – здоров'я. Адже, саме негативні тенденції на ринку праці поруч із демографічною кризою впливають на зростання рівня захворюваності, смертності працездатного, у тому числі зайнятого населення України. Варто додатково акцентувати увагу на проблемі недотримання працездатними громадянами здорового способу життя, що посилює наведені вище тенденції.

Отже, як вітчизняні, так і закордонні дослідники доводять, що існує зв'язок між тенденціями на ринку праці і здоров'ям зайнятого населення. Тому основними задачами дослідження є виявлення на теоретичному рівні впливу тенденцій на сучасному ринку праці на здоров'я людських ресурсів та передумов їх самозбереження. Досліджувані суб'єкти ринку праці поділимо на три умовні групи:

- зайняте населення, яке має роботу і стабільний дохід, задоволеність від роботи та впевненість у майбутньому;
- зайняте населення яке працює, в умовах невизначеності та перебуває в очікуванні масового вивільнення або ліквідації підприємства;
- зайняте населення, яке опинилось в ситуації звільнення і переходу до стану безробіття.

Метою статті є теоретичне дослідження аспектів впливу тенденцій сучасного ринку праці на здоров'я зайнятого населення України та розробка моделі впливу трансформаційних процесів ринку праці на збереження життя і здоров'я людських ресурсів країни.

Виклад основного матеріалу дослідження

Вплив ринку праці на стан здоров'я однозначно оцінити досить важко. З однієї сторони, при зайнятості в «гідних» умовах праці здоров'я людини буде не лише залишатись на одному і тому самому рівні, але і істотно покращуватись. З іншої сторони, кризові процеси на ринку праці, як відомо, будуть, в переважній більшості випадків, негативно впливати на здоров'я трудових ресурсів країни. Основними факторами, які здійснюють позитивний (негативний) вплив ринку праці на стан здоров'я економічно активного (зайнятого) населення є: рівень кваліфікації, режим та інтенсивність праці, монотонність роботи, безпека, умови праці, взаємовідносини в колективі, особистісні характеристики працівника, важкість роботи, соціальна підтримка працівника тощо.

Загальновідомим є факт, що у зайнятих осіб стан здоров'я кращий, ніж у непрацюючих. Крім того, стан здоров'я зайнятих залежить від багатьох детермінант (стан розвитку економіки, рівень безробіття, державна політика в сфері соціального захисту тощо). Захворюваність зайнятого населення та висока їх смертність, у тому числі обумовлена недотриманням правил «здорової поведінки» – тютюнокурінням, переїданням і відсутністю фізичної активності, а також низьким рівнем соціального капіталу. Так, соціальна підтримка під час роботи, відіграє важливе значення в збереженні здоров'я зайнятого населення. Адже, вона знижує рівень стресу, який відчуває працівник або активізує імунну систему. Відомо, що краще здоров'я спостерігається у зайнятих на роботах «високої якості» (де вище професійний статус, рівень соціальної інтеграції та високий освітній рівень). Так, М. Аргайл (M. Argyle, 1990) [4] вважає, що праця в цілому здійснює позитивний вплив на психічне здоров'я: душевне здоров'я покращується, коли люди приступають до активної трудової діяльності, і погіршується, коли вони її завершують. Таким чином, рівень здоров'я буде краще у зайнятого населення, ніж у безробітного, у тому числі це залежить від умов праці, оплати і стабільності на ринку праці.

Далі зробимо акцент на вторинній зайнятості на ринку праці, яка набуває широкого розповсюдження в Україні (зайнятість на двох чи більше місцях поза основним місцем роботи, у тому числі робота за сумісництвом, суміщення професій і посад тощо). Вона більш характерна для осіб, які мають більші доходи, ніж для тих, які мають нижчі. Крім покращення матеріального становища вторинна зайнятість дозволяє працівникам відчувати себе впевненіше на ринку праці. Вони рідше відчувають почуття страху втратити роботу, у них

більш високий рівень потенційної плінності. Отже, в трансформованому суспільстві спрацьовує принцип: чим більше «точок опори» має людина, тим впевненіше він себе відчуває, а отже, це є фактором, який дозволяє підтримувати працівнику або навіть зміцнювати стан свого здоров'я. Вторинну зайнятість можна розглядати як детермінанту соціальної адаптації робітників, у тому числі з метою зміцнення і збереження здоров'я.

Негативними моментами вторинної зайнятості є те, що величина вільного часу зайнятих громадян суттєво зменшується. Це означає – зниження витрат часу не тільки на відвідування музеїв, театрів, виставок, але і заняттям фізичною культурою, читанням художньої літератури, переглядом телевізійних передач тощо. Крім того, більшість вториннозайнятих не задоволені своїм побутом і матеріальним становищем. Зрозуміло, що основною причиною вторинної зайнятості є відсутність можливості, працюючи на основному робочому місці, досягнути прийняттого рівня матеріального забезпечення. Отже, в даному разі зайняті громадяни змушені нехтувати своїм здоров'ям та мотивацією до його самозбереження.

Іншою тенденцією на сучасному ринку праці є неформальна зайнятість (зайнятість, що виключена зі сфери офіційних соціально-трудова відносин, здійснюється без укладання письмового трудового договору (контракту), не враховується державною статистикою і така, від якої не сплачуються податки). Основними групами зайнятих осіб в таких умовах є: працівники, які працюють без трудового договору (контракту); працівники, які займаються виробництвом продукції в особистісному підсобному господарстві, для яких вироблена продукція є частиною сімейного бюджету. Так, за даними Всесвітнього банку, Україна має один із найбільших неформальних секторів, який сягає 50% ВВП, а за розрахунками західних фахівців, критичним для країни є обсяг тіньового сектору на рівні 15-35% (якщо обіг тіньового сектору перевищує 30% ВВП, а кількість працюючих на ньому – 40% зайнятих, економіка втрачає керованість [5], а в Україні в неформальному секторі, за даними досліджень [6] працює більше 50% працездатних громадян). Крім того, відповідно за оцінкою МОП, в Україні роботодавці не оформляють трудові відносини з 9% найманими працівниками, з них біля 60% становить молодь, а це значення в країнах ЄС становить лише 5%.

Неформальна зайнятість залежить від багатьох соціальних і економічних факторів, які впливають на економічну поведінку людей на ринку праці. Зрозуміло, що основною причиною неформальної зайнятості є прагнення людей отримати додатковий дохід та підтримати або підвищити свій (родини) життєвий рівень. Логіка роботодавця спрямована на зниження витрат та приховання податків від оподаткування, у тому числі скорочення соціальних видатків: витрат на соціальне страхування, витрат на охорону праці,

витрат на заробітну плату тощо. Крім того, мотивами розвитку неформальної зайнятості є перепони на шляху швидкого відкриття підприємцями власної справи.

Позитивними моментами неформальної зайнятості є зменшення напруженості на ринку праці України, у тому числі через зменшення рівня безробіття та зростання рівня економічно активного населення країни. Попри це, головною небезпечкою від неформальної зайнятості є недоотримання соціальних платежів та податкових надходжень в бюджети різних рівнів, а це обмеження інвестицій для соціально-економічного розвитку країни, а також високий ризик погіршення та втрати здоров'я зайнятого населення. В Україні, за різними оцінками, без соціального страхування залишається 30% зайнятої молоді та лише дві третини такої молоді мають щорічну оплачувану відпустку і лікарняні [7].

Модель ринку праці України можна охарактеризувати як «модель для виживання», а не «модель для розвитку». Більше 30% працездатних громадян (за різними оцінками [7]) – не мають доступу до сучасних робочих місць з гідною заробітною платою, які змушені піти в сферу неформальної зайнятості, для якої характерні невисокі кваліфікаційні вимоги. Недоліком неформальної зайнятості є залучення дітей та підлітків до праці в сфері послуг або інших сферах з порушенням існуючих правил і законів без оформлення будь-яких документів, що в свою чергу знижує можливості для отримання освіти дітьми, погіршуючи їх стан здоров'я, призводять до психічного, розумового і емоційного розвитку. Крім того, навіть якщо з працівниками укладають офіційні трудові угоди, роботодавець легально виплачує лише частину заробітної плати, а решту – «в конверті». Через це рівень тіньових доходів домогосподарств може досягати значних розмірів, що веде до обмежень надходження коштів в бюджет і соціальних внесків в фонди державного соціального страхування

На думку Ф. Грін (F. Green, 2003) [8] ключовим моментом неформальної зайнятості в аспекті фактору погіршення здоров'я зайнятого населення є нестабільність, невпевненість у своїй зайнятості. В сучасній ринковій економіці різні види непостійної зайнятості широко розповсюджені (в деяких країнах частка тимчасової зайнятості доходить до 20-30%: в країнах ЄС в умовах нестабільної зайнятості знаходяться приблизно по різних оцінках від 15 до 25% працюючих, у тому числі в Великобританії – 30% зайнятих характеризували своє робоче місце як нестабільне, для США ця ж цифра вдвічі менша). В Україні практично кожен працівник може підпасти під прекарізацію). Проблема в тому, що навіть на постійних, стандартних робочих місцях, зайняті українські громадяни часто вказують на нестабільність зайнятості: на свою невпевненість в тому, що вони залишаться на даних робочих місцях, на стресові ситуації.

Нестабільність, невпевненість в завтрашньому дні українських працівників – прекаризація – є ознакою сучасних тенденцій на ринку праці України. Так, О. Грішнова та ін. прекаризацію розглядали як форму прояву кризових явищ в соціально-трудої сфері України та під якою вони розуміють таку категорію, як економічно активне населення, яке не має можливості реалізувати своє право на «гідну працю», у тому числі це стосується таких інноваційних форм зайнятості як аутсорсинг, аутстафінг, фріланс [9] та інші.

Варто зазначити, що інноваційні форми зайнятості, як аутстафінг (через те, що тут передбачається наявність не двосторонніх угод, а трьохсторонніх) та лізинг персоналу не підпадають під дію сучасного трудового законодавства (Кодексу законів України про працю), але можуть бути предметом розгляду прийнятого в першій редакції «Трудового кодексу України, 2015 р.), адже предметом оренди може бути тільки майно, а ні людина, а ні її праця, яка предметом оренди не може бути. По цій причині термін «лізинг персоналу» не можна застосовувати в галузі трудового права. Хоча на міжнародному рівні допускається позикова праця. З цією метою в 1997 році була прийнята Конвенція МОП № 181, якою позикова праця визнана припустимою формою трудових відносин, але дана конвенція носить рекомендаційних характер і Україною не ратифікована.

В схемі аутстафінгу та лізингу персоналу присутня складова, яка напряму несе ризик погіршення здоров'я зайнятого населення та руйнації мотивації працівників до самозбереження власного здоров'я, оточуючих працівників і родини в цілому. Адже, через те, що в схемі існує три сторони: робітник і два роботодавця – один фактичний (де надається робоче місце), інший юридичний (кадрове агенство), то юридичний роботодавець не піклується про конкретні умови праці найнятих їм працівників, залишаючи за собою тільки чисто формальні відносини, які витікають з трудових – приймання, звільнення, нарахування і виплата заробітної плати, сплата відрахувань в бюджет, передача від одного підприємства-користувача іншому, а фактичний роботодавець не зацікавлений в створенні «гідних умов праці» для цих працівників, у тому числі це стосується захисту від тимчасової втрати працездатності; безробіття; нещасного випадку та професійного захворювання на виробництві; пенсійне страхування.

В економічній літературі наводять передумови прекаризації: дефіцит робочих місць, тотальне порушення законів, проблеми з дотриманням прав людини, неофіційні схеми виплати заробітної плати або прийом на роботу без офіційного оформлення є основою прекаризації суспільства, шляху до посилення невпевненості і «ненадійності» зайнятості. В нашому дослідженні прекаризація безпосередньо розглядається як фактор погіршення здоров'я зайнятого населення та зниження

рівня самозбереження здоров'я, адже цей термін використовується для опису нестабільного способу життя і роботи без довгострокових гарантій і надійного заробітку. Адже, П. Бурдьє (Bourdieu, 2005) прогнозував, що короткострокова і тимчасова зайнятість буде розповсюджуватись, роблячи життя людей невпевненою і непередбаченою [10]. Тому прекаріат, як чинник нестабільної зайнятості призводить до зниження або позбавлення соціальних гарантій. Адже, наприклад, не буде здійснюватись виплата лікарняних, допомоги через виникнення нещасних випадків, професійних захворювань, а ці витрати будуть лягати на плечі самих зайнятих громадян.

Загальновідомо, що в більшості випадків, нестабільна зайнятість негативно впливає на здоров'я, у тому числі через нещадну експлуатацію працюючих, у тому числі через: нестійку (нестабільну) зайнятість; ризик звільнення без попередження; нерегулярний (непередбачуваний) графік роботи; відсутність фіксованого робочого часу; нижчу заробітну плату за працю рівної цінності; нестабільність рівня заробітної плати; можливість зміни виконуваних функцій в будь-який час; обмеження можливостей підвищення кваліфікації; обмежений доступ до соціальних пільг, у тому числі передбаченими законодавством; відсутність прямого відповідального за охорону праці в небезпечних умовах; обмеження можливостей ведення колективних переговорів і колективного захисту; обмеження можливостей захисту зі сторони профсоюзів; збільшення термінів випробувального строку при прийомі на роботу і маніпулювання цим терміном; посилення контролю зі сторони фактичного роботодавця над робітником; відхід фактичного роботодавця (користувача) від відповідальності при збереженні керуючих функцій тощо.

Прекаризація (наведені вище фактори її прояву), кризові явища в економіці, політиці, військова агресія, соціальна незахищеність українців, різке погіршення матеріального становища, втрата роботи, загроза безробіття або вимушеної зміни професії, необхідність зміни ціннісних налаштувань і орієнтирів, відсутність впевненості в майбутньому, відчуття страху за себе і за родину, руйнівні наслідки реформ і зневіра в їх успіх, загострення криміногенної ситуації в країні, поглиблення матеріального і соціального розшарування суспільства призводять до зниження рівня психічного здоров'я населення; появи стресових станів (саме від психологічного чинника залежить 80% всього здоров'я людини; зростання соматичних захворювань, і, як наслідок – висока смертність).

Д. Такер (Tucker) визначає такі характеристики нестабільної зайнятості, які можуть істотно вплинути на стан здоров'я працюючого [11]: робота може бути зупинена з мінімальним попереднім повідомленням робітника роботодавцем або без нього; термін роботи невизначений або може бути змінений по

бажанню роботодавця; дохід невизначений та нерегулярний; функції, які виконуються робітником, можуть бути змінені по бажанню роботодавця; робота без офіційного працевлаштування; відсутній соціальний захист; умови праці є небезпечними та шкідливими тощо.

М. Бренер (Brenner, 1987) займаючись дослідженням взаємозв'язку між фактором нестабільності зайнятості, безробіттям і смертністю, довів, що невизначеність або загроза нестабільності сприяють більш високій смертності, ніж саме безробіття. Загроза втратити роботу може здійснити на психіку індивіда сильний вплив, у тому числі навіть викликати психічні захворювання [11].

В роботі [12] наводяться цікаві факти, де зазначається, що відсутність гарантій зайнятості призводить до послаблення стимулів ефективної трудової діяльності, хвороб і поганого самопочуття, а «Теорія психологічних стресів» Р. Лазаруса (Lazarus, 1984) та С. Фолкмана (Folman, 1987) стверджує, що настання реальної загрози, з якою зіштовхуються індивіди, настання і рівень психологічного стресу залежать, перш за все, від його власного індивідуального сприйняття глибини проблеми (небезпеки) (в даному випадку нестабільності зайнятості, що веде до стресових станів).

Бурхливі соціально-економічні перетворення є головними причинами виникнення психічних розладів, алкоголізму, наркоманії, самогубств. За даними ВООЗ розповсюдженість цих розладів пояснюється тим, що однією із основних причин звернення за медичною допомогою зайнятого населення стає психічна патологія, в структурі якої значне місце належить депресії [13-14]. Крім того, в дослідженні [15] встановлено, що із 10 головних причин інвалідності, депресії належить до 2020 року зайняти друге місце після ішемічної хвороби серця. Депресії можуть і провокувати соматичне захворювання та призводити навіть до самогубства (повна втрата людського капіталу). Тобто, існує зв'язок психічного здоров'я людей з негативною соціальною ситуацією. Крім того, тенденціями на сучасному ринку праці України є також такий психологічний аспект, який в літературі описується, як явище впливу роботи на здоров'я працюючого, який називають «синдромом згорання» [16]. Результатом якого, за умови нехтування порадами лікарів, неадекватного лікування може бути: інсульти, інфаркти, сильні головні болі, суїцидальні думки тощо.

Отже, проаналізувавши тенденції сучасного ринку праці та їх впливу на стан здоров'я зайнятого населення, можна дійти висновків, що психолого-соціальний аспект ринку праці в сучасних умовах (кризи, нестабільності) відіграють ключову роль. Тому варто в дослідженні звернути увагу саме на проблемі нестійкої зайнятості і наслідків її, які призводять до стресових і депресивних станів. Тут важливо виділити вплив на здоров'я зайнятого населення – поведінкового фактору. Саме оптимальна поведінка працівника,

який опиняється в нестабільній зайнятості, так і в стані безробіття, зможе ефективно реалізувати механізм самозбереження власного здоров'я. Адже, бути душевно здоровим – значить бути здатним до розвитку; адаптації до сучасних тенденцій на ринку праці. Тому в нинішніх умовах, через кризові явища, які є джерелом постійних стресових ситуацій важливого значення, набуває розробка механізму самозбереження здоров'я зайнятого населення України, який би захищав, чи чинив опір сучасним негативним тенденціям на ринку праці та допоміг зберегти життя і здоров'я не одному українцю, у тому числі це стосується формування принципів «нонконформізму» та «асертивності»; подолання соціально-економічної пасивності, безініціативності на ринку праці; формування знань і вмінь самостійної діяльності в нових ринкових умовах. Тобто формування механізму самозбереження здоров'я зайнятого населення має бути пріоритетним в державній політиці України.

Далі в нашому дослідженні розглянемо третю категорію зайнятого населення, яке втратило роботу і перейшло в стан безробіття та оцінимо вплив цієї ситуації на його здоров'я. Так, А. Печеркіна досліджувала вплив втрати роботи на здоров'я [17], яка з'ясувала, що ситуація втрати роботи є критичною не тільки для професійного розвитку, але і для психічного здоров'я безробітних. Крім того, відомо, що соціальні наслідки безробіття проявляються: в медичному відношенні – в зростанні кількості стресів; порушень здоров'я; розповсюдженні важких форм захворювань, в першу чергу психічних і серцево-судинних; виникнення соціально-медичних небезпечних хвороб – алкоголізму, наркоманії; поширення у працездатних громадян втрати цікавості до зайнятості.

Відомо, що втрата роботи супроводжується як зовнішніми, так і внутрішніми змінами життя людини. Безробіття викликає страх за своє майбутнє, за майбутнє своєї родини, страх перед невідомим, що веде до депресії. Людина, яка втрачає роботу, послідовно переживає декілька емоційних стадій [18]: емоційний шок (стрес від втрати роботи, коли людина задає собі, або оточуючим питання «чому Я?»); ескапізм (втеча від проблеми, яка настає через 2-3 місяці після втрати роботи, коли людина запевняє себе в тому, що вона може собі дозволити відпочинок, при цьому не шукатиме роботу); агресія (тривалість 4-6 місяців) – стан, який з'являється після того, як людина не змогла підшукати підходящої роботи, і у нього з'являється відчуття «ізгоя» на ринку праці, він перестає бачити перспективу працевлаштування; депресія (6-9 місяців) – байдужість до своєї долі, як професійної так і особистісної; безвихідь та примирення з долею (9-12 місяців) – поява відчуття непотрібності, відсутність мети життя.

В роботі [11] наводиться інформація, що кожен п'ятий опитаний безробітний проявляв високий рівень емоційної напруги. Тим самим був зробле-

ний висновок, що психологічний стан безробітних гірший, ніж у працюючих громадян. Однак, дані результати можуть бути інтерпретовані по іншому. Наприклад, тим, що у деяких безробітних хронічно знижено психологічний стан, що і перешкоджає пошукам роботи. Крім того, акцентується увага на тому, що ті безробітні, які

активно шукали роботу і знаходили її мали кращий рівень здоров'я, ніж ті, які одразу її не шукав. Крім того, встановлений факт, що очікування і страх наближення безробіття може мати такі ж руйнівні наслідки для здоров'я, як і саме безробіття.

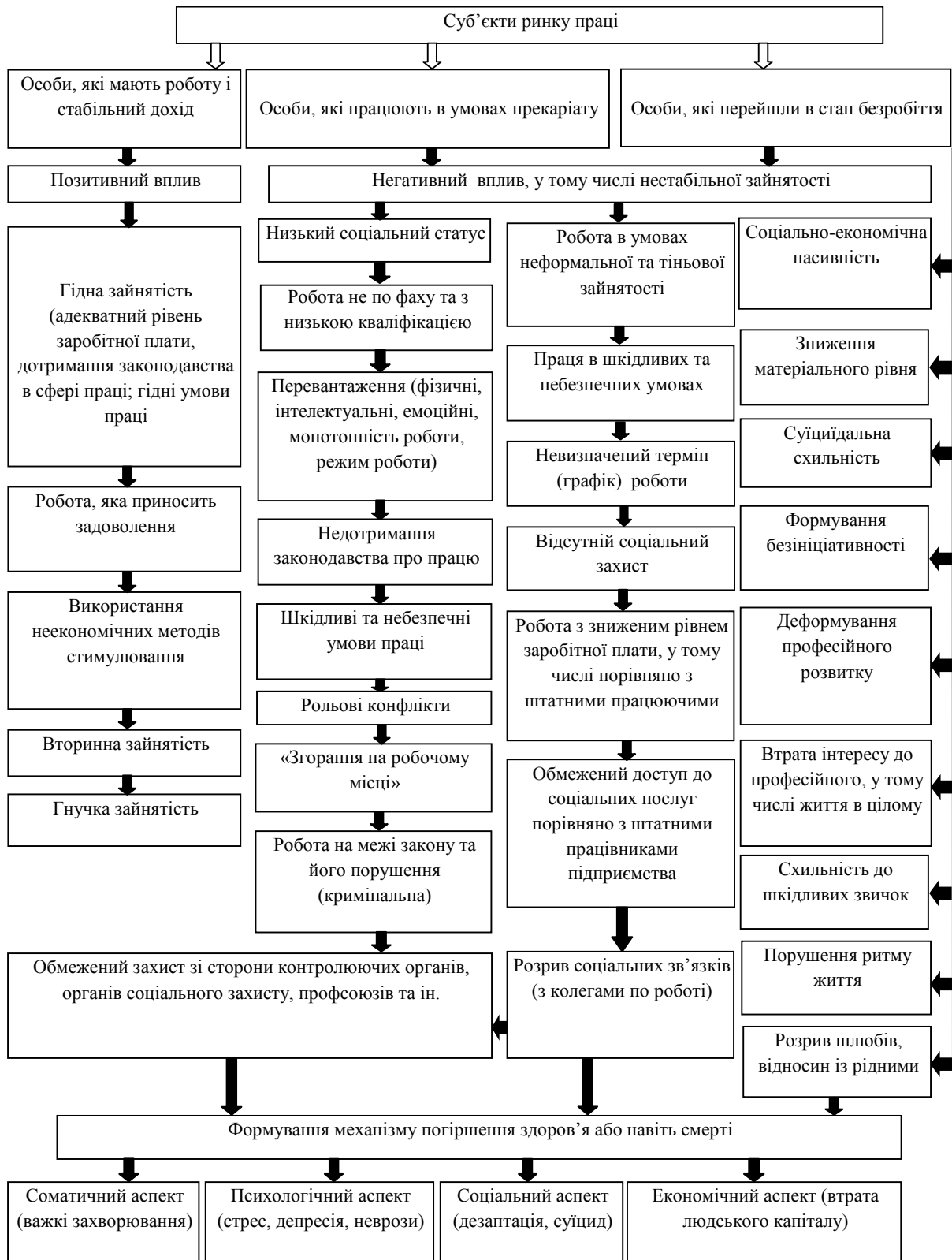

Рис. 1. Модель впливу трансформаційних процесів ринку праці на здоров'я зайнятого населення
 Джерело: Власна розробка автора

Механізм психологічної дії безробіття, у тому числі на здоров'я пояснює, «Альтернативна теорія сприяння», в основі якої лежить твердження, що сама від людини залежить майбутнє [11]. Теорія стверджує, що від природи люди не пасивні, а активні, здатні боротися, приймати рішення, проявляти ініціативу, планувати, вони живуть майбутнім, ціленаправлені, вміють організувати і структурувати, тобто власними зусиллями більше моделюють події, ніж реагують на них. Але не кожне середовище позитивно діє на діяльність індивіда. Саме зникнення фактору сприяння, призводить до погіршення здоров'я при втраті роботи, оскільки це веде до різних загроз, у тому числі щодо невизначеності у майбутньому. Тому адаптація працездатного населення до змінних умов на ринку праці є важливим фактором механізму самозбереження їхнього здоров'я.

В дослідженні Mckenna & Fryer, 1984 [11] розкривався механізм теорії «психологічного оточення», що дозволяє індивіду оптимально адаптуватись в ситуації безробіття і при цьому уникнути руйнівних наслідків для психологічного здоров'я. Було досліджено дві групи чоловіків. Перша група чоловіків була звільнена, а друга група знаходилась в проміжку часу між роботою і звільненням, а пізніше звільненні. Всі ці групи залишились без роботи, отримували допомогу по безробіттю. Істотною відмінністю між двома групами було те, що вони по різному пристосувались до ситуації відсутності роботи. Вчені зробили висновок, що проблема чоловіків із групи звільнених – невміння планувати своє майбутнє, а не у відсутності роботи як такої.

Отже, коли повна зайнятість неможлива – необхідно переконати людей повноцінно використовувати масу вільного часу. В дослідженні [19] стверджується, що у безробітних, які основну частину дня нічим не займалась або багато дивились телевизор, була низька самооцінка, сильна депресія, вони опинялись в стані безнадійності і аномії. Виникає феномен «неструктурованого часу», коли немає будь-яких конкретних справ: безробітні, по спостереженням вчених, погано організують свій час, що і є причиною погіршення психологічного здоров'я. Особливо на це впливає страх бути звільненим. Крім того, вчені з'ясували, що не тільки від безробіття погіршується психологічне здоров'я у самих безробітних, але від цього страждають і залежні від них люди. Було з'ясовано, що в родинях, де були безробітні істотно погіршився рівень виховання дітей; смертність дружин безробітних вища. Так, в роботі [11] наводиться інформація щодо виявлених ознак депресії у дружин безробітних, особливо у тих, які самі не працювали, а також виявили факти, які підтверджують наявність психічних розладів у дітей, включаючи порушення режиму харчування, скарги на гастрит, порушення сну, схильність до нещасних випадків, погану поведінку.

Отже, на підставі вище узагальненого теоретичного матеріалу впливу тенденцій сучасного ринку праці на стан здоров'я економічно активного, у тому числі зайнятого населення, була побудована модель впливу трансформаційних процесів сучасного ринку праці на здоров'я працездатного населення, в основі якої покладені три основні структурні компоненти – особи, які мають роботу і стабільний дохід; особи, які працюють в умовах прекаріату та особи, які перейшли в стан безробіття, яка дає можливість виявити і врахувати позитивний (негативний) вплив сучасних умов праці на здоров'я людських ресурсів, з урахуванням соматичного, психологічного, соціального і економічного аспектів (рисунок 1).

Таким чином, як видно з рисунку, трансформаційні процеси на ринку праці впливають на зайняте населення дwoяко. З однієї сторони, наявність «гідної» зайнятості сприятливо впливатиме не тільки на стан здоров'я працюючого населення, але і на зростання всіх макро- і мікроекономічних показників розвитку економіки України. З іншої сторони, прекаризація, тіньова зайнятість – в цілому негативно впливають на стан здоров'я зайнятого населення, окрім випадків, коли зміна роботи, професії, посади, наприклад, через моблінг, булінг або низький рівень доходів з одночасним значним навантаженням – будуть мати позитивний на нього вплив.

Висновки

Таким чином, в роботі обґрунтовується, що однією із найважливіших і гострих проблем, які загрожують національній, у тому числі економічній, соціальній і політичній безпеці – погіршення здоров'я та підвищення рівня смертності працездатного населення України. Саме сучасні тенденції на ринку праці України (звуження попиту на робочу силу, зростання безробіття, розповсюдження неформальної та тіньової зайнятості, недотримання роботодавцями умов «гідної праці») поглиблюють демографічні проблеми, тобто катастрофічно впливають на стан здоров'я населення, тим самим гальмують ріст середньої тривалості життя і людський розвиток країни в цілому.

Сформовані в процесі дослідження три групи суб'єктів ринку праці, а саме: зайняте населення, яке має роботу і стабільний дохід, задоволеність від роботи та впевненість у майбутньому; зайняте населення, яке працює в умовах невизначеності та перебуває в очікуванні масового вивільнення або ліквідації підприємства; зайняте населення, яке опинилось в ситуації звільнення і переходу до стану безробіття. На основі вище наведеного поділу була розроблена модель впливу трансформаційних процесів ринку праці на здоров'я людських ресурсів країни, де наведений позитивний (негативний) вплив на їх здоров'я в

соматичному, психологічному, соціальному та економічному аспектах.

З метою подолання негативних впливів сучасного ринку праці, запропоновано в державній політиці запроваджувати концепцію стимулювання зайнятого населення до формування вітальних цінностей і поведінки в аспекті самозбереження їх життя і здоров'я, що сприятиме «побудові» надійного опору у нього тим небезпечним тенденціям, які сьогодні зафіксовані на сучасному ринку праці України.

Зазначена концепція розглядається як елемент механізму самозбереження здоров'я зайнятого населення України.

Перспективи подальших розвідок. Дослідження тенденцій сучасного ринку праці та визначення його впливу на здоров'я людських ресурсів в подальшому буде розглядатись як важливий елемент формування механізму самозбереження здоров'я зайнятого населення України.

Abstract

In general, the current state of the Ukrainian labor market shall be characterized by the falling demand for the workforce and employers' noncompliance with the decent working conditions. Besides, some other negative trends can be observed, they are as follows: registered labor to a job offer ratio increase; reduction in the number of economically active population, including the employed; the unemployment rate increase and decline in the number of those obliged to pay a unified social tax; reduction in actual income generated by Ukrainians. These trends have a disastrous effect on the demographics, namely, the number of inhabitants has rapidly plummeted as well as immigration rate has surged, including professionals. In addition, Killed and Seriously Injured (KSI) rate increases, especially it relates to the working-age population, that here by threatens the development of labor market, human resources potential and gradually devalues human capital assets of Ukraine. Thus, a theoretical examination is becoming of special importance in terms of identifying the current trends in the Ukrainian labor market and their impact on the employed population health.

The purpose of the article is a theoretical study of all the contemporary labor market trends that may influence the health conditions of the employed as well as development of the model outlining the way the labor market transformation processes shall impact the life preservation and human resources state of health policy.

The main objective of the study is to examine the theoretical impact of the current labor market trends on the health state of its main parties: employed individuals (workforce) who receive a stable income; those working under precarious working conditions; and unemployed individuals.

There have been analyzed the current trends in the Ukrainian labor market with regard to their influence on the health state (physical, mental, social, economic) of the employed. Correspondingly, the impact rate of negative (positive) labor market trends both on workers' health and on social and economic, demographic processes taking place in Ukraine has been determined as well. The labor market transformation processes model which impacts the health state of the employed in health to be suggested. This one is regarded as a part of the organizational and economic mechanism for health preservation.

One of the most crucial and burning problems that may threaten national security, including economic, social and political components consists in worker's health deterioration and mortality rate increase among able-to-work population of Ukraine. These up-to-date trends in the labor market of Ukraine (declining demand on the workforce, rising unemployment, hidden employment, neglecting decent working conditions by the employer) worsen demographic situation, i.e. dramatically affect the health state of the population, thereby constraining the growth of both the life expectancy index and human development index (HDI).

Consequently, while studying the question there have been presented three subjects in the labor market, such as follows: employed population that is engaged in daily operations and makes a steady income, being satisfied with their job and being confident in the future; the employed working under uncertainty and expecting business closedown; ones finding themselves fired and in transition to the unemployed status. The model illustrating how the labor market transformation processes impact workers' health has been developed on the basis of the above mentioned division. It shows up a positive (or negative) influence on the individual's health considering physical, psychological, social and economic aspects.

To overcome the negative effects of the current labor market, it has been suggested the concept of public policy incentives for the employed to form the intellectual (spiritual) values and specific patterns of behavior concerning health preservation. It shall encourage the employed to stand against dangerous tendencies detected in the current Ukrainian labor market. The aforementioned concept is regarded as an integral element of the self-protection mechanism among the employed of Ukraine.

JEL Classification: J01.

Список літератури:

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Ринок праці. Зайнятість та безробіття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Офіційний сайт Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.idss.org.ua>.
3. Жаліло Я.А. Системна криза в Україні: передумови, ризики, шляхи подолання: аналітична доповідь / Я.А. Жаліло, К.А. Кононенко, В.М. Яблонський. – К: НІСД, 2014. – 132 с.
4. Аргайл М. Психология счастья / М. Аргайл. – Москва: Прогресс, 1990. – С. 336.
5. Ковальчук А.Т. Фінансове право: проблеми розвитку та застосування: монографія / А.Т. Ковальчук, А.В. Матіос, Л.К. Воронова. – К: Парламентське видавництво, 2010. – 480 с.
6. Напрями формування громадської підтримки модернізації пенсійної системи України (за матеріалами соціологічних досліджень) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/pensin_reforma-belbe.pdf.
7. Заюков І.В. Аналіз неформальної зайнятості молоді в Україні / І.В. Заюков // Часопис економічних реформ. – 2014. – № 4. – С. 86-92.
8. Карабчук Т.С. Непостоянная занятость на российском рынке труда: экономико-социологический анализ: дис. канд. экон. наук: 22.00.03 / Татьяна Сергеевна Карабчук. – ГУ ВШЭ, 2008. – 174 с.
9. Грішнова О.А. Соціальні інновації у трудовій сфері: сутність, види, особливості реалізації в Україні / О.А. Грішнова, Г.Ю. Міщук // Демографія та соціальна економіка. – 2013. – № 2. – С. 167-178.
10. Бурдые П. Формы капитала / П. Бурдые // Экономическая социология. – 2005. – № 3. – Т. 6. – С. 60-74.
11. Моргунов Е.Б. Модели и методы управления персоналом. Психологическое воздействие безработицы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.polbu.ru/morgunov_uprgrers/ch38_all.html.
12. Lazarus R. Stress, appraisal, and coping / R. Lazarus, S. Folcman. – New York, 1984. – 213 p.
13. Неопределенность перспектив занятости [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.base.safework.ru/iloenc?doc&nd=857100019&nh=1>.
14. Александровский Ю.А. Психофармакотерапия пограничных расстройств / Ю.А. Александровский, Л.М. Барденштейн, А.С. Аведисова. – М: ГЭОТАР Медицина, 2000. – 250 с.
15. Кириченко А.Г. Захворюваність та інвалідність внаслідок патології нервової системи: провідні чинники та шляхи запобігання / А.Г. Кириченко // Медичні перспективи. – 2013. – № 3. – С. 144-153.
16. Ложкин Г. Психологическое «выгорание» лидера / Г. Ложкин, А. Выдай // Персонал. – 1999. – № 6. – С. 36-43.
17. Глуханюк Н.С. Психология безработицы: введение в проблему / Н.С. Глуханюк, А.И. Колобкова, А.А. Печеркина. – М: МПСИ, 2003. – 84 с.
18. Пельцман Л. Стрессовые состояния у людей, потерявших работу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aquarun.ru/psih/extrem/extrem11.html>.
19. Фолсом Б. Новый курс или кривая дорожка? Как экономическая политика Ф. Рузвельта продлила Великую депрессию / Б. Фолсом. – М: Мысль, 2012. – 352 с.

References:

1. Ofitsijnyj sajt Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. Rynok pratsi. Zajniatist ta bezrobittia [Official web-site of Government service of statistics of Ukraine. Labour-market. Employment and unemployment]. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/ua> [in Ukraine].
2. Ofitsijnyj sajt Instytutu demohrafii ta sotsial'nykh doslidzhen' im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy [Official web-site of according to the Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Retrieved from <http://www.idss.org.ua/ua> [in Ukraine].
3. Zhalilo, Ya.A., Kononenko K.A., and Yablonsky, V.M. (2014). Systemna kryza v Ukraini: peredumovy, ryzyky, shliakhy podolannia: analitychna dopovid [System crisis in Ukraine: pre-conditions, risks, ways of overcoming: analytical lecture]. K: NISD [in Ukraine].
4. Arhajl, M. (1990). Psykholohyia schastia [Psychology of happiness]. Moskva: Prohress [in Russian].
5. Kovalchuk, A.T., Matios, A.V., & Voronova, L.K. (2010). Finansove pravo: problemy rozvytku ta zastosuvannia [Financial right: problems of development and application]. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo [in Ukraine].
6. Napriamy formuvannia hromads'koi pidtrymky modernizatsii pensijnoi systemy Ukrainy (za materialamy sotsiolohichnykh doslidzhen) [Directions of forming of public support of modernisation of

- the pension system of Ukraine (after materials of sociological researches)]. Retrieved from http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/pensin_reforma-be1be.pdf/ua [in Ukraine].
7. Zaiukov, I.V. (2014) Analiz neformalnoi zajniatosti molodi v Ukraini [An analysis of informal employment of young people in Ukraine]. Chasopys ekonomichnykh reform – Magazine of economic reforms, Vol. 4, 86-92 [in Ukraine].
 8. Korabchuk, T.S. (2008). Nepostoiannaia zaniatost' na rossijskom rynke truda: ekonomyko-sotsyolohycheskij analiz [Inconstant employment at the Russian market of labour: economic and social analysis]. Candidate's thesis. Moskva [in Russian].
 9. Hrishnova, O.A., & Mischuk H.Yu. (2013). Sotsialni innovatsii u trudovij sferi: sutnist, vydy, osoblyvosti realizatsii v Ukraini [Social innovations in the field of labour: essence, kinds, features of realization in Ukraine]. Demohrafiia ta sotsial'na ekonomika – Demography and social economy, Vol 2, 167-178 [in Ukraine].
 10. Burde, P. (2005). Formy kapytala [Forms of capital]. Ekonomycheskaia sotsyolohyia – Economic sociology, Vol 3, 60-74 [in Russian].
 11. Morhunov, E.B. Modely y metody upravleniia personalom. Psykholohycheskoe vozdejstvie bezrabotytsy [Models and management methods by a personnel. Psychological influence of unemployment]. Retrieved from http://www.polbu.ru/morgunov_uprprs/ch38_all.html/ru [in Russian].
 12. Lazarus, R. & Folcman, S (1984). Stress, appraisal, and coping [Stress, appraisal, and coping]. Niu Jork.
 13. Neopredelennost perspektiv zaniatosti [Vagueness of prospects of employment]. Retrieved from <http://www.base.safework.ru/iloenc?doc&nd=857100019&nh=1/ru> [in Russian].
 14. Aleksandrovskij, Yu.A., Bardenshtejn, L.M., & Avedysova, A.S. (2000). Psykhofarmakoterapiia pohranychnykh rasstrojstv [Psychological and pharmacological to therapy of frontier disorders]. Moskva: HEOTAR Medytsyna [in Russian].
 15. Kyrychenko, A.H. (2013). Zakhvoriuvanist ta invalidnist vnaslidok patolohii nervovoi systemy: providni chynnyky ta shliakhy zapobihannia [Morbidity and disability as a result of pathology of the nervous system : leading factors and ways of prevention]. Medychni perspektyvy – Medical prospects, 3, 144-153 [in Ukraine].
 16. Lozhkyn, H. & Vydaj, A. (1999). Psykholohycheskoe "vyhoranye" lydera [Psychological "burning down" of leader]. Personal. 6, 36-43 [in Russian].
 17. Hlukhaniuk, N.S., Kolobkova, A.Y., & Pecherkyna A.A. (2003). Psykholohyia bezrabotytsy: vvedenye v problem [Psychology of unemployment : introduction to the problem] Moskva: MPSY [in Russian].
 18. Peltsman, L. Stressovye sostoianiya u liudej, poteriavshykh rabotu [Stress states for people of losing work]. Retrieved from <http://www.aquarun.ru/psih/extrem/extrem11.html/ru> [in Russian].
 19. Folsom, B. (2012). Novyj kurs yly kryvaia dorozhka? Kak ekonomycheskaia polytyka F. Ruzvelta prodlyla Velykuiu depressyiu [New course or crooked path? As economic politics of F. Roosevelt of prolonged Great depression]. Moskva: Mysl [in Russian].

Надано до редакційної колегії 09.08.2016

Заюков Іван Вікторович / Ivan V. Zayukov
Zivan@i.ua

Посилання на статтю / Reference a Journal Article:

Тенденції сучасного ринку праці та його вплив на стан здоров'я зайнятого населення України [Електронний ресурс] / І. В. Заюков // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2016. – № 4 (26). – С. 40-49. – Режим доступу до журн.: <http://economics.opu.ua/files/archive/2016/n4.html>